

## Modernisaation puolesta ja sitä vastaan

*Mikko Lahtinen*

*Helsti, Hilikka, Stark, Laura & Tuomaala, Saara (toim.) 2006: Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 336 s.*

### Eliittien ja kansan näkökulmat

Myös Suomen historiaan kohdistunutta tutkimusta on perinteisesti hallinnut eliittikeskeinen ja -lähtöinen näkökulma. Tämä ei johdu pelkästään siitä, että eliitit ovat jättäneet jälkeensä suuret määrät kirjallisia dokumentteja, kun taas kansan enemmistön jokapäiväisessä elämässä ei juuri ole ollut sijaa kirjallisille töille saati niiden edellyttämän luovan kirjoitustaidon kehittymiselle. Eliittikeskeisyys on johtunut siitä, että myös akateemiset tutkimusinstituutiot ovat olleet osa eliittirakennetta ja niissä harjoitettu tutkimus on kuin luonnostaan uusintanut elitistisiä ajattelutapoja ja näkökulmia todellisuuteen. Kansan enemmistön näkökulmat ja myös heidän suhtautumisensa eliitteihin on sivuutettu tai tyystin laiminlyöty. Jos ”kansa” on päässyt kuuluville, sen katsantokannat on sovitettu eliitin tulkintoihin, kuten esimerkiksi fennomaaninationalismin pitkään dominoimasta kansanrunouden tutkimuksesta voi havaita.

Kansan enemmistön keskuudessa esiintyneitä käsityksiä ja suhtautumistapoja on kuitenkin mahdollista jäljittää ja analysoida, eikä tässä tarvitse rajoittua vain kansanrunouteen tai kansankulttuurin aineellisiin ilmauksiin. Tästä pyrkimyksestä tarjoaa esimerkin Suomen Akatemian rahoittaman tutkimushankkeen *Modernization and Popular Experience in Finland 1860–1960* (2002–2004) kuuden tutkijan voimin syntynyt artikkelikokoelma *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Kirjoittajien pyrkimyksenä on ollut tutkia kansan kokemuksia ja näkemyksiä eliittien johdolla toteutetusta modernisaatiosta tuona satavuotisena ajanjaksona, joskin painopiste on toista maailmansotaa edeltäneen agraarisen yhteiskunnan ajassa. Aineistona on käytetty muun muassa kirjeitä, muistitietokyselyjä, elämäkertoja ja haastatteluja sekä ns. kansankirjailijoiden teoksia.

Kirjoittajien tavoitteena on ollut kyseenalaistaa eliittien – eliittinäkökulman omaksuneiden tutkijoiden – näkemykset ”modernisaation rationaalisuudesta, yhtenäisyydestä ja suoraviivaisuudesta” (takakansi). Kansan keskuudessa uudistukset kohtasivat vastustusta, joka suurelta osin nojasi vuosisatojen kuluessa vakiintuneisiin perinteisen sääty-yhteiskunnan kokemuksiin ja ajattelutapoihin. Kuten Ulla Piela artikkelissaan osoittaa, esimerkiksi modernin lääketieteen edustajia kartettiin varsinkin maaseudulla ja mieluummin turvauduttiin kotikonsteihin ja kansanparantajien apuun. Ainakin toisinaan ajokset, raanit ja muut vaivat paranivat hautein ja voitein, kun taas lääketieteellä oli tarjota 1950-luvulle saakka lähinnä plasebovaikutusta, lievitystä oireisiin tai kovia konsteja, kuten amputaatioita (s. 300).

Kati Mikkola kuvaa artikkelissaan sitä, miten myöskään kansakouluja kohtaan tunnettu epäluulo ja vastustus eivät olleet vailla rationaalisia perusteita. Eihän kokemuksella ollut tarjota minkäänlaista näyttöä siitä, että koulutus todella voisi tarjota köyhän kansan jälkeläisille vauraamman ja paremman elämän tulevaisuudessa. Koulu anasti lapset talon töistä, aiheutti kustannuksia ja vieraannutti jälkikasvua sääty-yhteiskunnan ”ikiaikaisesta” arvo maailmasta. Kansakoulun tulo myös tiesi muillekin kuin koululaisille ”menemistä kellon

alle” eli ajankäyttöön kohdistuvan kontrollin lisääntymistä ja elämänkulun ja työtahdin kiihtymistä (s. 193). Varsinkin vanhempien väestöryhmien keskuudessa muutosten koettiin uhkaavan tiukan säätyjakoista mutta samalla rahvaalle oman sosiaalisen tilan jättänyttä elämänmuotoa (s. 200). Uhka olikin todellinen, sillä sääty-yhteiskunnan rapautuminen toi tullessaan uudenlaisen vapauden ajan, kun yksilöt joutuivat perinteisten rakenteiden murtuessa yhä enemmän kantamaan aiemmasta poikkeavaa vastuuta itsestään ja läheisistään. Kapitalistisen markkinatalouden kehityksen myötä ”yksilön toimeentulo ja hyvinvointi tuli enenevässä määrin riippuvaiseksi hänen omista valinnoistaan”, kiteyttää Laura Stark Pertti Alasuutariin viitaten (s. 33–34). Tähän voi lisätä, että moinen ”vapaus valita” oli tosiasiallisesti sosiaalisesti määräytynyttä pakkoa valita vaihtoehdoista, joita yksilöt eivät suinkaan olleet itse valinneet.

Lopullisesti koulutie aukesi rahvaan jälkeläisille yleisen oppivelvollisuuden myötä vuonna 1921. Sara Tuomaala analysoi sitä, miten varsinkin harvaan asuttujen syrjäseutujen lapsille koulutiestä muodostui paitsi voimia koetellut taival läpi tuulen ja tuiskun myös metafora tielle pimeydestä valistukseen, jota konkretisoi pimeän polun päässä loistava valaistu koulurakennus. Villit tai jo talouskäyttöön valjastetut koulutien metsäiset maisemat hahmottuivat nyt ”kotiseuduksi”, joka taas kuului ”omaan maahan”, joka puolestaan erottui koulukartalla lähemmistä ja kaukaisemmista ”vieraista maista”, joihin tutustuttiin uuden opetusmenetelmän, mielikuvamatkailun keinoin (s. 259).

## Mikä kansa, mikä eliitti?

Rahvaan vastarinta modernisaatiota kohtaan ei rajoittunut lääkehoidon, kellon tai niittokoneen vastustukseen eikä edes kansakouluja vastaan suuntautuneisiin paikallisiin protesteihin, vaan johti 1890-luvun lopulla radikaalin työväenliikkeen syntyyn ja lopulta kärjistyi vuoden 1918 dramaattisiin tapahtumiin. Kuten Eija Stark siteeraa erästä haastateltua: ”1900-luvulle tultaessa köyhyyttä ja huono-osaisuutta ei enää nähty Jumalan vakaana tahtona, johon jokaisen köyhän ja huono-osaisen tuli tyytyä” (s. 219). Starkin tarkastelemissa henkilöelämäkerroissa työväenliikkeeseen osallistujia yhdisti kokemus siitä, että lopulta myös heillä oli oikeus ja mahdollisuus kohentaa elinolosuhteitaan. Varsinkin suurlakon 1905 kokemusten sysäyksestä työväestön itsetietoisuus kehittyi siihen mittaansa, että edellisen vuosisadan ylhäältä alaspäin suuntautunut, väestön enemmistön passiivisen vastaanottajan rooliin jättänyt fennomaaninen yhteiskuntapolitiikka kriisiytyi.

Kuten kansalaissotaa koskevien lukuisten tutkimusten perusteella voi päätellä, sota oli monen yhteensattuman summa – se olisi voinut jäädä syttymättäkin. Sota tai ylipäättään vuosien 1917–18 tilanteessa tihentynyt huono-osaisen enemmistön tuntema katkeruus uusia eliittejä kohtaan ei kuitenkaan ollut vailla historiallisia perusteita. Katkeruus perustui ennen muuta modernisaation aikakauden kokemuksiin, eikä perinteisen sääty-yhteiskunnan aikaan. Nyt myös se sai työväenliikkeen vaikutuksesta osakseen uusia tulkintoja, kuten Eija Starkin artikkelista voi lukea. *Modernisaatio ja kansan kokemus* -teoksessa tarkasteltavan satavuotisen ajanjakson kuluessa Suomi muuttui perinteisestä sääty-yhteiskunnasta kapitalistiseksi luokka- ja teollisuusyhteiskunnaksi. Kyseessä oli ”monimutkainen sarja sekä tarkoituksellisia että satunnaisia, keskinäisessä vuorovaikutuksessa olevia tapahtumia”, esittää Laura Stark teoksen johdannossa (s. 24). Hän viittaa aiemmassa tutkimuksessa usein toistettuihin näkemyksiin siitä, miten sääty-yhteiskunnan rapautuminen toi tullessaan uudenlaisia yhteiskunnallisia eroja ja ristiriitoja, kun metsä- ja maaomaisuuden arvonnousun ja ylipäänsä maatalouden kapitalisoitumisen myötä vaurastuneiden tilojen talolliset erottautuivat

yhä voimakkaammin maata omistamattomasta maalaisköyhälistöstä.

Toisin sanoen vuoden 1918 tapahtumia edeltäneinä vuosikymmeninä paikallisyhteisöissä muodostuikin uusi, kapitalistisen maa- ja metsätalouden kehityksen myötä vaurastunut eliitti, johon talollisten lisäksi kuului esimerkiksi maakauppiaita, uusia tuotantomenetelmiä menestyksellä soveltaneita käsityöläisiä sekä kehityksen mukanaan tuomien ammattien edustajia (kuten rautatievirkailijoita, agronomeja, sahanomistajia ja maanmittareita). Erottautuessaan maalaisköyhälistöstä tämä enimmäkseen suomenkielinen uusi eliitti alkoi toisaalta solmia yhteyksiä perinteisen, usein ruotsinkielisen eliitin jäseniin, kuten jo Arvid Järnefelt *Isänmaassa* (1893) tai F.E. Sillanpää *Hurskaassa kurjuudessa* (1918) ovat tarkkanäköisesti kuvanneet.

Lopulta, kuten vuoden 1918 tapahtumat osoittavat, vastakkain eivät olleet ”herrat” ja talonpoikainen ”kansaa”, vaan toisensa hädän hetkellä löytäneet vanha ja uusi eliitti taistelivat kieliriidat sivuuttaen ja ase kädessä sitä ”kansaa” vastaan, joka muodostui vauraudesta osattomaksi jääneestä maaseudun ja kaupunkien proletariaatista. Kuten tiedetään, sen vastarinta ei kohdistunut ensisijaisesti perinteiseen ja etäiseen säätyläistöön, vaan uusiin ”herroihin”, isojen talojen isäntiin ja emäntiin sekä muihin jokapäiväisen elämänpiirin hyväosaisiin. Uuden eliitin intellektuaalis-moraalisen kärjen muodostivat fennomaani-intellektuellit, joiden johdolla maahan luotiin ”modernia kansalaisyhteiskuntaa” lukuisine ”isänmaallisine” yhteenliittymineen, joissa paikallis- ja piiritasolla vallan kahvassa olivat uuteen eliittiin kuuluneet kuntien ja maakuntien miehet ja naiset.

*Modernisaatio ja kansan kokemus* -teoksen keskeinen ongelma on se, ettei siinä analysoida riittävän systemaattisesti mainitunlaisten yhteiskunnallisia erojen ja ristiriitojen kehitysvaiheita. Ongelma näkyy varsinkin Laura Starkin laajaa kaarta piirtämään pyrkivässä artikkelissa ”Kansallinen herääminen ja sosiaalinen nousu” (s. 47–109), jossa yleistävä puhe ”rahvaasta” ja ”herroista” – joita tarkasteltujen elämäkertojen kielenkäytössä toki esiintyykin – jää tutkijalta erittelemättä. Vaikka Stark viittaakin johdannossaan 1800-luvun loppupuolella muodostuviin uusiin ja uudensuolaisiin väestöryhmiin ja niiden välisiin ristiriitoihin, hän ei pitkässä artikkelissaan kiinnitä tähän problematiikkaan riittävästi huomiota. Elämäkerta-aineiston analyysit olisivatkin olleet syytä kytkeä nykyistä systemaattisemmin rakenteelliskollektiivisia muutoksia valaisevan tarkastelun yhteyteen.

Stark esimerkiksi esittää, että ”oppiminen, erityisesti lukeminen, kirjoittaminen ja laskenta, mutta myös retoriikka, laintuntemus ja ruotsin kielen osaaminen, olivat keinoja sekä varustaa itsensä muiden petollisuutta vastaan että päästä lähemmäksi maaseudun todellista vallan ydintä: eliitin sosiaalisia verkostoja. Samaan aikaan suomenkielisen kirjallisuuden ja sanomalehdistön välittämä tietous kavensi kuilua eliitin ja tavallisen kansan välillä” (s.75). Epäilemättä Starkin tarkastelemien elämäkertojen kirjoittajat Pietari Päivärinnasta vähäisempiin kynäkäyttäjiin saattoivat poikkeusyksilöinä näin ajatella henkilökohtaisena strategianaan. Päivärinta (1827–1913) onnistuikin omassa sosiaalisen nousun pyrkimyksessään erinomaisesti, sillä mökinpojasta tuli menestyskirjailija ja vanhasuomalainen valtiopäivämies. Sen myötä hänelle myös aukesi tie uuteen eliittiin, kuten aukesi monelle maaseudun vaurastuneelle tilalliselle ja varsinkin heidän oppikouluissa, yliopistoissa ja muissa ylemmissä oppilaitoksissa koulutetuille jälkeläisilleen.

Poikkeusyksilön elämän tai edes hänen sanomisiensa perusteella ei voi kuitenkaan päätellä, miten yhteiskunnalliset suhteet yleisesti muodostuivat. Sen selvittämiseksi tulisi tutkia, mitkä ”maalaisrahvaaseen” tai ”kansaan” kuuluneet sosiaaliset ryhmät onnistuivat kohoamaan yhteiskunnassa ja muuttamaan sen valta- ja voimasuhteita. Mutta mitkä ryhmät jäivät tästä noususta osattomaksi ja miten näiden altavastaajien jännitteiset suhteet uuteen

eliittiin kehittyivät? Entä, miten kävi perinteiselle ”vallan ytimelle”, mitä siihen kuuluneille ryhmille tapahtui uusien voimien nousun seurauksena? Miten vanhan ja nousevan eliitin keskinäiset suhteet järjestyivät tai miten varallisuuserot kehittyivät, kun perinteiset säätyrajat ylittyivät ja murtuivat myös avioliittojen ja muiden sosiaalisten yhteyksien kehittymisen myötä? Starkin mainitsema kasvava tietous ja lisääntyvä valistus osana kansalaisyhteiskunnan rakentamista olivat paitsi keinoja haastaa vanhat eliitit myös tehdä eroa suhteellisesti kurjistuvaan tilattomaan väestöön, jolla ei juuri ollut taloudellisia tai muita edellytyksiä varustaa itseään ja jälkeläisiään sosiaalisen nousun edellyttämällä resursseilla.

Uusi eliitti ei myöskään rakentanut kansalaisyhteiskuntaa pelkästään modernisaation ideaalien toteuttamiseksi, vaan myös reaalipoliittisista syistä eli oman asemansa turvaamiseksi yhtäältä kamppailussa vanhoja eliittejä vastaan ja toisaalta saadakseen otteen uhkaavasta väestön enemmistöstä. Sitä mukaa kun uusi eliitti vahvisti asemiaan, sen oli yhä tärkeämpi saada massat integroiduksi uuteen yhteiskuntahierarkiaan. Kuten jo J.V. Snellman, Yrjö Koskinen ja muut vanhempien polvien fennomaani-intellektuellit Euroopasta välittyneiden ”neljännen säädyn” kuohunnasta kertovien uutisten pohjalta oivalsivat, kapitalististen ristiriitojen maailmassa kansan enemmistö oli saatava hallitusti mukaan yhteiskunnan rakennustyöhön, mikäli väkivaltaiset kansannousut ja muut kuohunnat aiottiin välttää.

Kirjassa esillä olevat kansakoulut ja yleinen oppivelvollisuus avasivat toki myös maaseutu- ja kaupunkiköyhälistön jälkeläisille sosiaalisen nousun mahdollisuuksia, mutta eivät pitkään aikaan (ennen peruskoulua!) samassa mitassa kuin fennomaanien sydäntä lähinnä olleet suomenkieliset oppikoulut, jotka kirjassa sivuutetaan. Kuitenkin myös Stark toteaa, että vuosina 1859–1899 maattomien työläisperheiden ylioppilaisiksi valmistuneiden lasten (mukaan lukien torpparit) lukumäärä oli vähemmän kuin kymmenesosa maata omistavien talonpoikien jälkeläisten ylioppilaiden lukumäärästä (s. 26). Tältäkin kannalta puhe ”vaikutusvallan jakautumisesta maalaiskansan ja herrojen välillä” (s. 75) on jokseenkin erottelematonta ja yleistävää ajanjakson yhteiskunnallisten suhteiden monitahoisen muutoksen kannalta katsottuna: ”herrojen” ja ”maalaisrahvaan” luonne ja keskinäissuhteet olivat perin toisenlaiset 1800-luvun puolivälissä kuin vuosisadan lopussa, vuoden 1918 koittaessa tai toista maailmansotaa edeltäneessä ensimmäisessä tasavallassa.

## Modernisaatio ei riitä

Kirjan ydinkäsite on modernisaatio. Valinta on ongelmallinen, vaikka tämä muodikas käsite määriteltäisiin muusta kuin eliittien näkökulmasta. Eliitti ei vain modernisoinut yhteiskuntaa ja osa kansaa vastustanut tätä pyrkimystä, vaan modernisaatio oli osa uudenlaisten yhteiskunnallisten erojen ja ristiriitojen kehittymisen ja kärjistymisen historiallista prosessia. Sen eri vaiheiden ymmärtämiseksi olisi tarpeen systemaattisesti soveltaa sellaisia käsitteitä, joilla on mahdollista tarttua kapitalistiselle luokkayhteiskunnalle ominaisten voima- ja valtasuhteiden taloudellis-poliittis-kulttuurisen organisoimisen dynamiikkaan. Tällöin voisi saada otetta myös niistä Suomessa tapahtuneista mutta laajemmin 1800- ja 1900-luvun maailman muutokseen liittyneistä yhteiskunnallisten suhteiden muutoksista, joissa myös modernisaatioksi nimitetyllä ilmiöllä oli oma osansa.

*Filosofian ja yhteiskuntatieteiden tohtori **Mikko Lahtinen** on valtio-opin dosentti Tampereen yliopistossa*